

НОВІ ЗАПОЗИЧЕННЯ І НОВОТВОРИ НА ТЛІ ФОНЕТИЧНОЇ ТА СЛОВОТВІРНОЇ ПІДСИСТЕМ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті проаналізовано освоєння нових запозичень, зумовлених процесами світової глобалізації, на фонетичному та граматичному рівнях сучасної української літературної мови, указано на невідповідність оформлення деяких із них фонетичним законам, живомовним традиціям та зразкам національного словотворення, з'ясовано причини конкретних порушень норм української орфографії, запропоновано способи їх усунення.

Ключові слова: нові запозичення, освоєння, літературні норми, фонетична і словотвірна підсистеми, адаптовані і неадаптовані одиниці, глобалізаційний тиск.

У лексиці і словотворенні української мови під впливом зовнішньо- і внутрішньомовних чинників відбуваються досі не знані зміни, активні динамічні процеси, що потребують глибокого, вдумливого осмислення їх з погляду нормативності, відповідності традиціям і усталеним зразкам українського словотворення, запитам мовної практики українського суспільства в умовах його демократизації та світової глобалізації. До загальних внутрішньомовних причин, що стимулюють процеси запозичень, додалися і суто українські, породжені суспільними змінами в Україні та істотним розширенням сфери вживання української мови як державної, що зумовило потребу в активній розбудові та поповненні її лексику, у формуванні галузевих термінологій та в нових основах і словах для утворення нових номінацій.

Саме ці процеси спонукали українських мовознавців спочатку лексикографічно опрацювати різні типи лексичних інновацій, передусім нових запозичень та новотворів, неологізмів з різних функціонально-стильових різновидів української мови, тобто зафіксувати їх у словниках і словничках, у яких ставили перед собою, як слушно наголошує Є.А.Карпіловська, суто збиральницьке завдання [6, с. 45]. У них накопичували фактологічну базу для розгортання лінгвістичних досліджень інноваційних процесів, зокрема освоєння нових запозичень українською літературною мовою і входження їх до нормативного українського лексику. Паралельно зі створенням дослідницької бази відбувалося теоретичне осмислення нових явищ та процесів в українській лексиці і словотворенні [8; 11; 14; 9; 2; 3; 4; 5; 6 та ін.].

У першому десятиріччі XXI ст. процеси запозичень до українського лексику ще більше активізувалися, що почали кваліфікувати як посилення чужомовного тиску на лексичну та словотвірну підсистеми сучасної української літературної мови в період глобалізації, як загрозу для її подальшого органічного розвитку, а засилля англіцизмів в мові деяких українських засобів масової інформації, живомовній стихії та в різних соціолектах нерідко сприймають як негативне, деструктивне явище сучасної української мовної практики. Позамовні чинники, передусім Інтернет, засоби масової інформації, реклама, за спостереженнями дослідників, пришвидшили темпи входження нових запозичень до відповідних функціональних сфер [6, с. 232], що не дає змоги на початкових етапах оперативно проконтролювати правильність їх освоєння, відповідність нормам української орфографії, особливостям звукового ладу української літературної мови, традиціям національного словотворення тощо.

Нові лексичні запозичення адаптують до всіх підсистем української літературної мови різними способами – транслітеруванням, транскрибуванням, калькуванням, гібридуванням тощо. Незважаючи на це чимало з них вживається в неадаптованій формі, через що деструктивно впливає на її лексичну, фонетичну та словотвірну підсистеми. Аналізові процесів освоєння нових запозичень іноді бракує критичної оцінки, об'єктивного, грамотного лінгвістичного витлумачення певних явищ та виважених фахових рекомендацій щодо потреби, доцільності вживання їх. Саме ці чинники зумовили вибір теми пропонованого дослідження. Його *мета* – об'єктивно проаналізувати пристосування нових одиниць до фонетичної і словотвірної підсистем української літературної мови, відповідність їх усталеним традиціям і нормам передавання слів іншомовного походження, переглянути поширені в різних функціонально-стильових сферах написання нових запозичень та дериватів від них на засадах чинного українського правописного кодексу.

Справді, українська мова, як і багато інших слов'янських мов, упродовж двох останніх десятиріч зазнає потужного глобалізаційного тиску, що виявляється в інтенсивному запозиченні іншомовних слів до тих терміносистем, які в умовах світової динаміки почали активно розвиватися, у невинному зростанні кількості нових слів та основ, що проникають до українського загальномовного та професійного вжитку. На відміну від таких мов, як чеська та польська, процеси запозичень у ній зовсім не контрольовані з погляду доцільності/недоцільності в пропонованих нових лексичних одиницях та основах. Особливо яскраво це віддзеркалює українська термінологія. Як засвідчує нинішня термінологічна практика, вона виявилася беззахисною, безпорадною перед чужомовним тиском, бо репресивні заходи попередньої історії не сприяли формуванню свідомої і безперервної традиції утворювати терміни на національній основі. Саме тому терміносистеми української мови, особливо економічна, суспільно-політична, інформатики, мистецтва, спорту та інші, сьогодні активно приймають нові запозичення, які нерідко дублюють наявні назви відповідних понять, пор.: *кастинг* і *огляд-відбір*, *скрінінг* і *обстеження*, *секонд-хенд* і *товари, якими користувалися*. До національних відповідників, які пропонують деякі фахівці, помітне упереджене ставлення через їхній, мовляв, штучний характер або неточне відтворення суті позначуваного поняття. Унаслідок цього співвідношення між чужим і своїм у галузевих терміносистемах стає дедалі асиметричнішим.

Переважно споглядальне, спокійне ставлення до того, що відбувається в лексиці, зокрема й термінології, і в українському словотворенні, і в живомовній стихії під тиском чужомовних, передусім англійських одиниць, що деструктивно впливає і на українську орфографію, дає підстави констатувати відсутність в Україні в нинішніх, сприятливіших політичних умовах загального пуристичного руху за самобутній розвиток української мови в усіх її підсистемах, байдужість суспільної свідомості до чужого, потурання тих, у чій професійній обов'язки входить захист національно орієнтованих процесів у мовотворчості, хто реалізує завдання мовної екології. Ідеться насамперед про мовну

практику засобів масової інформації, які сьогодні мають “найвідчутніший вплив на вироблення узвичаєного мовного стандарту” та “формують певні мовні смаки, моду на слововживання” [1, с. 8], яким нині належить визначальна роль “у виторенні сучасної української” новомови”, які формують “нову взірцеву мовну норму, зокрема лексичну та словотвірну” [6, с. 9]. На жаль, українські друковані та електронні видання пропагують моду на активне вживання англомовних слів.

Функція захисту стосується значною мірою і фахівців-мовознавців, які повинні оперативно вивчати процеси лексико-словотвірних інновацій, давати їм правильну лінгвістичну кваліфікацію, активніше втручатися в процеси освоєння потрібних, соціально і науково перспективних нових номінативних одиниць, допомагати збагнути мовцям деструктивні впливи деяких запозичень і їхніх новотворів, формувати суспільну свідомість на збереження національно-мовних пріоритетів та зважання на пуристичний досвід тих європейських мов, які інакше моделюють протидію глобалізаційному тиску.

Як засвідчила мовна практика двох останніх десятиріч, найскладнішою проблемою стало освоєння нових запозичень українською мовою, пристосування їх до різних її підсистем, передусім фонетичної та словотвірної, до особливостей звукового ладу та традицій словотворення і, нарешті, до норм української орфографії та графіки. Відомі з теорії запозичень об’єктивні причини, які ускладнюють адаптацію запозичених одиниць до нової мовної системи, породжують кілька етапів їх входження до неї, варіантність тощо, в українській ситуації виявилися слабкішими порівняно з суб’єктивними, суто національними причини. Це зумовлено тим, що українська мова за радянського часу приймала запозичення переважно через російську мову, що спричинило переважання російської традиції у передаванні слів іншомовного походження, відсутність єдиних традицій у відтворенні чужомовних звуків і звукосполук, непослідовність української орфографії в написанні цих слів [12, с. 30; 6, с. 235]. Сьогодні в процесах освоєння багатьох нових одиниць зіткнулися українська і російська традиції. Особливо це очевидно, коли запозичення відбувається через посередництво російської мови або українське видання, яке першим подає нове слово, оформляє його відповідно до російської традиції. Використання чужомовної традиції деформує саму природу української літературної мови. Ще прикріше, коли автор свідомо ігнорує певну норму або через незнання не дотримується тих безперечних правил, за якими оформляли раніше іншомовні слова. В українському освоєнні нових запозичень переважають суб’єктивні причини, що зумовлено, за нашими спостереженнями, недосконалим знанням норм української літературної мови в передаванні слів іншомовного походження, орієнтацією багатьох журналістів, які й надалі залишаються переважно російськомовними, на водноманітнення правопису нових одиниць в українській та російській мовах. Ці чинники мають великий деструктивний вплив на українську мовну практику щодо вживання лексичних інновацій: неправильно оформлене слово нерідко кваліфікують як правописний варіант правильно оформленого слова, що суперечить поняттю варіанта, породжує розбіжності в передаванні запозиченої лексеми і не сприяє закріпленню її правильного написання.

Спробуємо систематизувати конкретні порушення правописного освоєння нових запозичень, що мають фонетичне підґрунтя:

1. Не дотримуються так званого правила “дев’ятки” в загальних назвах, унаслідок чого з’явилися неправильні написання *тінейджер* (замість *тинейджер*), *месідж* (замість *месидж*), *діджей* (замість *диджей*), *бодібїлдер* (замість *бодибїлдер*), *бодібїлдинг* (замість *бодибїлдинг*), *рїмейк* (замість *римейк*) та ін. Правило “дев’ятки”, уведене ще “Українському правописі” 1928 р., як цілком слушно наголошував В.В.Німчук, посприяло наведенню ладу із вживанням **і** – **и** в іншомовних апелятивах [12, с. 65].

2. Ігнорують правило чинного правопису, згідно з яким у словах іншомовного походження – загальних назвах подвоєння приголосних не зберігаємо, бо це відповідає їхній українській вимові. Усупереч цьому правилу з подвоєними приголосними з’явилися слова *офшїор* (замість *офшор*), *пїцца* (замість *піца*), *скулдетто* (замість *скудетто*) та ін.

3. Нехтують відому особливість звукового ладу української літературної мови, суть якої полягає в тому, що їй не властиве зїяння. Наслідком цього нехтування стало, зокрема, передавання чужомовного **ia** через **ia** у слові *медїа*, а не через **їа**, що відповідає історичній і живомовній традиції [12, с.6].

4. Не зважають на природну українську вимову іншомовного (латинського) дифтонга **au** як **ав** і передають його на письмі через **ау**, пор. у неолексемі *їнаугурація*. Як відомо, в українській вимові після голосних звук **[в]** набуває характеру нескладового **[у]**, який на письмі (за етимологічним принципом) позначають через **в** [12, с.69]. Саме тому згадану лексему правильно писати з **ав**, тобто *їнаугурація*.

5. Англїйське **w** передають за російською традицією, тобто через **у** (пор. *уотергейт*, *уїкенд/уїкенд*) а не через **в**, що органічно для української мови, бо початковий приголосний прикриває склад і усуває зїяння. Тому природно вживати *вотергейт*, *вікенд*.

6. Нехтують і далі потребу розмежовувати звуки **[г]** і **[ґ]** в запозиченнях відповідно до вживання їх у мові-джерелі, незважаючи на те, що українська мова, подібно до германських, романських та інших мов, має окремі фонемні **/г/** і **/ґ/**. Наслідком нехтування цієї особливості фонологічної системи української літературної мови є непослідовне передавання звука **[г]** в нових лексичних запозиченнях: його відтворюють або за допомогою літери **г** відповідно до чинного українського правопису, або за допомогою літери **ґ** відповідно до згаданої фонологічної риси та особливості української графіки про симетричне, однозначне співвідношення між буквами і звуками, адже звук **[г]** мав і тепер має окрему літеру для його позначення – літеру **ґ**, пор. *ґрїль* і *ґрїль*, *коллеґейт* і *коллеїт*, *гостинґ* і *гостинг*. Їх безпідставно кваліфікують як фонетичні варіанти. Непослідовність передавання цих звуків у нових запозиченнях, очевидно, зумовлена побоюванням, ніби вживання звука **[г]** в іншомовних словах витіснить характерний український фрикативний звук **[г]** [10, с. 9]. Оптимістичнішим видається міркування В.В.Німчука : “Скільки б не було в нас іншомовних слів із **г**, вони ніколи не зруйнують фонологічної структури української мови, а тільки підтримають те (**г**), що в ній існує принаймні з другої половини XII – XIII ст. внаслідок незалежного розвитку на власному ґрунті” [12, с. 47].

7. Подальша орієнтація деяких фахівців на російський спосіб передавання звука [h] з германських мов, тобто через звук [x], спричинила вживання так званих фонетичних варіантів на зразок *гостинг* і *хостинг*, *закер* і *хакер*, *Гіларі* і *Хіларі* та ін.

Нерідко оформлені всупереч нормам, особливостям та традиціям української літературної мови нові лексичні одиниці з'являються в засобах масової інформації першими, ніж ті, які згодом адаптували до особливостей фонетичної або словотвірної підсистем та до норм української орфографії. Деякі дослідники подають перші і другі як правописні варіанти неозапозичень чи новотворів [6, с.235]. Вважаю, що немає підстав неправильні передавання нових іншомовних лексем кваліфікувати як правописні варіанти, бо їх породжує суб'єктивний людський чинник, а не об'єктивний розвиток української мови.

Чимало проблем породило словотвірне освоєння нових слів, основ, абrevіатур та афіксів, унаслідок чого з'явилося невмотивовані написання складних слів. Дослідники відзначають високу словотвірну активність запозичень, що слугують базою для утворення нових одиниць уже на ґрунті української мови, причому переважно за її словотвірними типами та моделями [6, с. 173 – 194, 245 – 270; 14, с. 122 – 123], подають зразки їхніх словотвірних гнізд. Одні з них поповнили фонд коренів, інші – набір неоморфем і словотворчих неформантів, треті – список скорочень. Багато слів перетворилося на слова-вершини потужних словотвірних гнізд, як, наприклад, *Інтернет*, *піар*, *медіа*, *бізнес*, *дизайн* та ін. Запозичені слова, основи та неформанти по-різному втягуються в гібридне словотворення, тобто для утворення нових номінацій уже в українській мові з питомими словами чи основами. Незважаючи на це проблема словотвірного освоєння нових запозичень в українському мовознавстві залишається найдискусійнішою. Це зумовлено очевидною фотографічністю виконаних досліджень. Вона виявляється в тому, що автори намагаються подати зафіксовані в різних джерелах всі похідні одиниці від запозичень чи із ними, серед яких чимало і псевдоваріантів – правописних, фонетичних, словотвірних, граматичних тощо. Аналізуючи склад похідних одиниць у словотвірних гніздах, визначають переважно за словниками хронологію їх появи, тобто вказують, де і коли вони з'явилися. І менше зважають на важливі теоретичні і прикладні аспекти їх дослідження, а саме на відповідність нових дериватів традиціям українського словотворення, словотвірним нормам, на доцільність використання нового форманта, що конкурує з наявним питомим словотворчим афіксом, що сприяло б випрацюванню практичних рекомендацій щодо вживання чи написання нових дериватів, і, зрештою, чи заповнює такий новий дериват потрібну номінативну лакуну, чи дублює питому одиницю, тобто є надлишковим.

У словотвірних гніздах неозапозичень під впливом глобалізаційних тенденцій з'явилися нові складні одиниці, утворені з двох іменників, перший із яких виражає атрибутивне значення, що є наслідком перенесення на ґрунт української мови англійського словотвірного типу. Українські дериватологи кваліфікують такі складні одиниці як юкстапозити, відзначають їхню високу продуктивність у потужних словотвірних гніздах [6, с.185] і зараховують до них складні іменники на зразок *бізнес-новини*, *бізнес-справа*, *бізнес-захоплення*, *бізнес-ідея*, *бізнес-освіта*, *бізнес-школа*, *бізнес-кола*, *бізнес-контакти*, *бізнес-планування*, *бізнес-видання*, *бізнес-кореспонденція*, *бізнес-етикет*, *бізнес-кредити*, *бізнес-партнер*; *піар-дійство*, *піар-виступ*, *піар-прорив*, *піар-кампанія*, *піар-операція*, *піар-пропозиція*, *піар-публікація*, *піар-менеджер*, *піар-фахівці*, *піар-заходи*, *піар-хитрощі*; *інтернет-видання*, *інтернет-часопис*, *інтернет-послуга*, *інтернет-голосування*, *інтернет-трансляція*, *інтернет-зв'язок*, *інтернет-адреса*, *інтернет-версія*, *інтернет-лекція*, *інтернет-переказ*, *інтернет-залежність*, *інтернет-спільнота*, *інтернет-розвідка*; *медіа-життя*, *медіа-підтримка*, *медіа-програма*, *медіа-аналітика*, *медіа-трибуна*, *медіа-стиль*, *медіа-школа*, *медіа-група*, *медіа-працівник*, *медіа-текст*. І ніхто з дослідників не застерігає, що вони деформують граматичну традицію української мови виражати атрибутивність за допомогою прикметника – спеціалізованого засобу реалізації ознаковості та обмежують відіменникове творення прикметників, що дає підстави констатувати їхній деструктивний вплив на українське прикметникове словотворення. Саме згадані складні іменники (так звані юкстапозити) потребують виваженого професійного аналізу і з погляду відповідності словотвірним та граматичним нормам, і з погляду потрібності їх українській мові, і щодо перспективи використання в книжному та загальномовному вжитку.

Непростою, неоднозначно не розв'язаною як із словотвірного, так і з правописного погляду залишається проблема статусу тих запозичень, які поповнили склад нових морфем або словотворчих префіксів української мови, що вказують на інтенсивний чи то й крайній вияв ознаки, високий рівень професійності, майстерності тощо. Вони є функціональними аналогами таких уже словотвірно освоєних іншомовних префіксів (у деяких авторів – префіксоїдів), як *супер-*, *гіпер-*, *архі-*, *екстра-*, *ультра-* та українських префіксів *над-*, *за-*. До найуживаніших нових морфем та словотворчих формантів, що маркують інтенсивність, належать *тон-*, *він-*, *бліц-*, *біт-* та ін. Усупереч сформованій в українському словотворі традиції писати префікси та префіксоїди інтенсивності разом із їхніми аналогами в нових запозиченнях та новотворах пишуть і досі через дефіс (пор. *тон-менеджер*, *тон-красуня*; *він-зал*, *він-ложа*, *він-клієнт*, *він-стоянка*; *бліц-вікторина*, *бліц-диктант*, *бліц-запитання*, *бліц-опитування*, *бліц-новини*, *бліц-інтерв'ю*, *бліц-зустріч*, *бліц-конкурс*, *бліц-огляд*, *бліц-передплата*, *бліц-пошта*, *бліц-ремонт*, *бліц-режим*, *бліц-коментар*; *біт-кафе*), що спричиняє непослідовність у словотвірному освоєнні однотипних за словотвірним значенням похідних одиниць, пор. *супермодель*, але *тон-модель*, *суперстиліст*, але *тон-стиліст*, *суперложа*, але *він-ложа*. Це означає, що згадані нові запозичення і похідні з ними утворення досі вживають у формі, непристосованій до традицій словотвірної системи української літературної мови, що суперечить також і правописній нормі писати їх разом з наступним словом. Отже, нові словотворчі форманти української мови зі значенням інтенсивності ознаки, високої професійності, статус яких сьогодні витлумачують ще неоднаково (префіксоїди, абпропрефікси, аброморфемі препозитивного типу та ін.), повинні мати однакове оформлення та написання з уже наявними, відповідними їм за словотвірним значенням префіксами і префіксоїдами.

Чимало лексичних запозичень безпідставно адаптовано до однієї із словотвірних норм творення складних іменників: їх пишуть через дефіс, хоч вони не є в українській мові юкстапозитами, тобто складними іменниками,

утвореними з двох самостійних іменників без сполучного голосного. Серед них такі, як *біг-борд*, *біг-мак*, *біч-волейбол*, *боді-білдинг*, *боді-білдер*, *боді-гард*, *боді-арт*, *веб-майстер*, *веб-портал*, *веб-сайт*, *веб-сервер*, *веб-сторінка*, *веб-форум*, *дайв-послуги*, *екзит-пол*, *кіндер-сюрприз*, *мас-медіа*, *мас-спектрометр*, *нон-стоп*, *нон-фініто*, *он-лайн*, *оф-шор*, *піт-лейн*, *плей-оф*, *плей-мейкер*, *прайс-тайм*, *прайс-лист*, *прес-реліз*, *прес-тайм*, *прес-центр*, *секонд-хенд*, *спа-центр*, *спалювання*, *спа-догляд*, *фітнес-клуб*, *фітнес-центр*, *фітнес-зал*, *фітнес-програма*, *фітнес-політика*, *фітнес-тренінг*; *хард-рок* та ін. Вони порушують чинні правила про написання складних слів разом і через дефіс. Щоправда, деяким із них окремі друковані видання та автори намагаються надати правильного словотвірного оформлення, яке відповідає нормі української орфографії про написання їх разом. Серед них – *бігборд*, *бігмак*, *бодибілдінг*, *бодибілдер*, *бодигард*, *онлайн*, *офшор* та ін. Проте в останніх виданнях орфографічного словника української мови переважає написання їх через дефіс.

Важко збагнути, на якій підставі пишуть через дефіс іменники – традиційно мішані аббревіатури, нині їх кваліфікують як напіваббревіатури-напів'юкстапозити [7, с.11], – перша частина яких є скороченою прикметниковою основою чи синонімічною певній прикметниковій основі, або абросоною, а друга – цілим іменником. У позиції першої виступають такі абрососнови на приголосний, як **поп-, арт-, еліт-, економ-, секс-, штрих-** та ін., пор.: *поп-гурт*, *поп-співак*, *поп-музика* *поп-культура* (замість *попгурт*, *попспівак*, *попмузика*, *попкультура*), *арт-місія*, *арт-шоу*, *арт-критик* (замість *артмісія*, *артшоу*, *арткритик*), *еліт-клас*, *еліт-клуб*, *еліт-меню* (замість *елітклас* *елітклуб*, *елітменю*), *економ-клас*, *економ-пропозиція* (замість *економклас*, *економпропозиція*), *секс-послуги*, *секс-перевертень* (замість *секспослуги*, *сексперевертень*), *штрих-код* (замість *штрихкод*). Деякі з цих абрососнов визначають як знаки певних понять, зокрема **поп-** відсилає носія мови до чогось масового, популярного, **арт-** – “до ідеї художньо-культурних цінностей (рідкісних книжок, ікон, картин, скульптур)” [6, с. 189]. В інших дослідженнях **поп-, еліт-, економ-, секс-** та ін. кваліфікують як атрибутивні аброморфеми препозитивного типу, що розгортаються в прикметники, відповідно – у *популярний*, *елітний*, *економний*, *сексуальний*; аброморфема **арт-** не розгортається, приєднується за готовим зразком-моделлю, може вживатися як атрибутивна препозитивна, за значенням синонімічна з “мистецький” (*арт-бізнес*, *арт-ринок*, *арт-галерея*, *арт-майстерня*, *арт-студія*, *арт-центр*, *арт-конкурс*, *арт-симпозіум*, *арт-форум*, *арт-формат*, *арт-педагог*, *арт-дилер*) [7, с. 40], та як субстантивна постпозитивна, за значенням синонімічна з “мистецтво” (*поп-арт*, *соц-арт*, *аудіо-арт*, *відео-арт*, *фан-арт*) [7, с. 41]. Проте правильність передавання слів із цими абрососновами в українській мові ніхто не аналізує, подає так, як зафіксували їх джерела. Висловлено лише міркування, що написання **арт-** через дефіс або разом (пор. *артчасосис*, *атрфестиваль*, *артпортал* та ін.) “свідчить про поступовий перехід від аброморфеми до аброкореня внаслідок лексикалізації” та констатовано тенденцію до вживання цієї аброморфеми як самостійного кореневого слова [7, с.113]. За чинним “Українським правописом” (К.: Наук. думка, 2007, § 25, 4а), с. 36) усі складноскорочені слова треба писати разом.

Щоб усунути непослідовності в словотвірному освоєнні запозичень, розбіжності в написанні похідних від них одиниць, українські дериватологи повинні чітко, на єдиних засадах визначити коло запозичених основ на приголосний, які внаслідок лексикалізації вже перетворилися на кореневі слова, що дасть змогу розмежувати написання складних слів через дефіс і разом.

Отже, українська мова, як і багато інших слов'янських мов, зазнає потужного глобалізаційного тиску, якому, на відміну від деяких західнослов'янських мов, не чинить адекватної протидії. Деструктивні чужомовні впливи найбільше спрямовані на її фонетичну та словотвірну підсистему, а через них – і на правила чинного правописного кодексу. Вони виявилися у фонетичному та словотвірному освоєнні нових запозичень, яке нерідко відбувається усупереч законам та особливостям звукового ладу української літературної мови, зразкам національного словотворення та правилам передавання слів іншомовного походження. Це спонукає мовознавців України до негайного розв'язання таких невідкладних завдань мовної екології:

1. Розгорнути дослідження нових запозичень з погляду їх доцільності, потрібності лексики (й термінології зокрема) сучасної української літературної мови, у яких рішучіше відстоювати національні пріоритети в поповненні його складу.

2. Інститутові української мови НАН України оперативно вивчати процеси лексико-словотвірних інновацій, давати їм правильну лінгвістичну кваліфікацію, активніше втручатися в процеси освоєння соціально і науково перспективних нових номінативних одиниць, постійно надавати фахову допомогу мовній практиці у вживанні таких одиниць, у пристосуванні їх до фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови, до норм української орфографії.

3. Робочій правописній групі Інституту української мови НАН України підготувати доповнення до правил передавання слів іншомовного походження, які б усунули непослідовності та розбіжності в написанні нових запозичень, і передати їх для затвердження до Української правописної комісії при Кабінеті Міністрів України, яка уповноважена вносити зміни та доповнення до чинного українського правопису.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко С.Я. Сучасні проблеми дослідження літературної мови / С.Я.Єрмоленко // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика. – К. : ВЦ Київ. ун-т, 2001. – Вип. ІУ. – С. 3 – 12.
2. Карпіловська Є.А. Тенденції засвоєння англіцизмів у сучасній українській мові / Є.А. Карпіловська // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2007. – Т. 10. – № 2. – С. 78 – 84.
3. Карпіловська Є.А. Вплив інновацій на стабільність мовної системи : регулятори системної рівноваги / Є.А.Карпіловська // Динаміка та стабільність лексичних і словотвірних систем слов'янських мов : 3б. темат. блоку на XIV Міжнар. з'їзді славістів (Охрид, Македонія). – К. : Наук.-видавн. центр Нац. б-ки України імені В.І.Вернадського, 2008. – С.3 – 22.
4. Кислюк Л.П. Особливості засвоєння іншомовної лексики словотвірною підсистемою сучасної української мови / Л.П.Кислюк // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2002. – № 6. – Кн. 1. – С. 182 – 186.

5. Клименко Н.Ф. Неологізування в українській мові в часи глобалізації / Н.Ф.Клименко // У Міжнародний конгрес Міжнародної асоціації українців. Мовознавство. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 38 – 42.
6. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислок. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
7. Климович С.М. Структурно-семантичні типи абрутворень в українській мові : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Климович Світлана Миколаївна. – Херсон, 2008. – 224 с.
8. Коць Т.А. Функціональний аспект лексичної норми в засобах масової інформації (на матеріалі газет 90-х років ХХ ст.) : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Коць Тетяна Анатоліївна. – К., 1997. – 194 с.
9. Кочан І. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові / Ірина Кочан. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 519 с.
10. Лесів М. Про правопис треба говорити спокійно / М.Лесів // Наше слово. – 1996. – № 41 (2046). – 13 жовтня. – С. 9.
11. Мазурик Д.В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Д.В.Мазурик. – Львів, 2002. – 19 с.
12. Німчук В.В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст.ст. / В.В.Німчук. – Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський державний педагогічний університет, 2002. – 116 с.
13. Сербенська О. Інновації в мові сучасних українських мас-медіа / О.Сербенська // 125 років Наукового товариства імені Шевченка : Зб. наук. праць і матеріалів, присвячений ювілею товариства. – Львів, 2001. – С. 158 – 177.
14. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О.А.Стишов. – 2-ге вид., переробл. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.

In the article adoption of new borrowings specified by the world globalization influence on the modern Ukrainian phonetic and grammatical levels has been analyzed, some their spelling discrepancy to the phonetic rules, living language traditions and ascertained national word-building models has been pointed out; the causes of breaking modern Ukrainian spelling standards have been determined, the ways of their removal have been offered.

Key words: new borrowings, adoption, literary standards, adapted and non-adapted units, globalizing foreign language pressure, phonetic and word-building subsystem.

М. Я. Плюц

ЛІНГВІСТИЧНЕ ТРАКТУВАННЯ КАТЕГОРІЇ ПОЯСНЕННЯ

Стаття присвячена проблемі лінгвістичного трактування категорії пояснення в аспекті пізнання зв'язку мови і мислення в процесі породження висловлення та сприйняття й декодування повідомлення співрозмовником (адресатом).

Наукове обґрунтування категорії пояснення у різні часи пропонували філософи, логіки, психологи, лінгвісти, з'ясовуючи статус цієї категорії у процесі пізнання реальної дійсності, її роль у психічній, ментальній сфері людини, у семіотичній, мовно-мисленнєвій і комунікативній діяльності.

У філософському трактуванні пояснення пов'язують із теорією пізнання й розкриття сутності предметів і явищ, з'ясування причин їхнього виникнення, розвитку і функціонування. У сучасній науковій парадигмі пояснення розглядають як процедуру наукового пізнання, в якому взаємодіють *пояснення* і *розуміння*. Наголошуючи на цілісності процесів пояснення і розуміння, Н. В. Карпенко зазначає: „Пояснення можна трактувати як наслідок (авторське розуміння) і передумову розуміння (спроба досягнення розуміння у реципієнта), тобто воно виступає не як монологічна модель, а діалогічна, яка включає автора і зорієнтована на конкретного споживача та співавтора” [10, с.14].

У формальній логіці *пояснення* пов'язують із процесом *міркування* й дотримання основного закону – *тотожності*, уперше визнаного Аристотелем [12, с.363-366], який вимагає збереження синтаксичного і семантичного вираження думки в процесі міркування у певному контексті, щоб за певними правилами забезпечити виведення істинності тези, істинності аргументів або пояснення, встановлення тотожності предмета, явища, що зберігає мислення від мимовільних чи навмисних переключень [16, с.696].

У мовознавстві термін *пояснення* трактують як „вид семантико-синтаксичних відношень між частинами речень або реченнями, який полягає у повторному називанні, але іншими лексико-граматичними засобами того самого явища дійсності” [5, с.513]. За цим визначенням поняття семантико-синтаксичних відношень пояснення збігається з формулою філософів: „тотожність предметів, речей, явищ, є тавтологія, яка фіксує рефлексивність імплікації (називання)” [16, с.696].

У тлумачному Словнику української мови лексему *пояснення* зафіксовано з двома значеннями: „1) Дія за значенням *пояснити*; 2) Писемний або усний виклад з метою виправдатися в чому-небудь” [СУМ, т. VII, с.496]. Ширше описано семантику дієслова, яке мотивує іменник „пояснення”. Дієслово *пояснювати/пояснити* представлено у трьох основних значеннях: „1) Розповідаючи про що-небудь, робити його ясным, зрозумілим // Витлумачувати слова, поняття та ін. // Викладати матеріал лекцій, уроку та ін. // Мотивувати що-небудь; 2) Знаходити, розкривати причини, мотиви чого-небудь; 3) Виправдовуватися в чому-небудь” [СУМ, т. VII, с.496-497].

Уся палітра значень цього дієслова засвідчує зумовленість функцій пояснення стилем мовлення; використання 1) в уснорозмовному діалогічному мовленні, 2) у науковому (науково-популярному) та інших стилях, жанрах.

Мовленнєва діяльність як акт окремого індивіда чи багатьох мовців, продукт певного колективу (етносу) виявляє свою сутність у породженні висловлювань, які сприймає й декодує співрозмовник. Ці обидві сторони мовленнєвої діяльності безпосередньо пов'язані з мисленнєвою діяльністю людини, у процесі якої породжується висловлення – актуалізоване речення певного типу. Речення як основна синтаксична одиниця мови виявляє свою семіотичну сутність на рівнях *синтактики* (правил поєднання знаків, утворень і перетворення безвідносно до значення), *семантики* (значення) і *прагматики* (використання відповідно до виконуваних функцій). Тобто у реченні-висловленні наявні усі основні типи